

Kloostertuinen

Carla en Juliet Oldenburger

Sinds de jaren zeventig werken particuliere eigenaren in samenwerking met en met financiële steun van de rijksoverheid structureel aan het behoud van Nederlandse historische buitenplaatsen. Dit zijn historische huizen (kastelen en landhuizen) met omliggende tuinen en parken, die in architectonische zin meestal een hechte eenheid vormen. Men spreekt graag van een ensemble. Deze buitenplaatsen zijn voor het Nederlandse landschap van groot belang en vormen een deel van ons nationale groene erfgoed.

Precies zo is het gesteld met kloosters en hun omliggende tuinen en parken, maar in tegenstelling tot buitenplaatsen zijn er veel minder als complex door de overheid beschermd, om van een overheidsprogramma tot behoud van deze kloosters met bijbehorende tuinen en parken maar te zwijgen.

1. Klooster Slavante bij Maastricht, getekend door Jan de Beijer, 1740. Vanaf 1639 bedreven de Minrebroeders hier op de Maasterrassen de wijnbouw

Kenmerken van een kloostertuin

In het algemeen zijn de volgende zaken kenmerkend voor een kloostertuin:

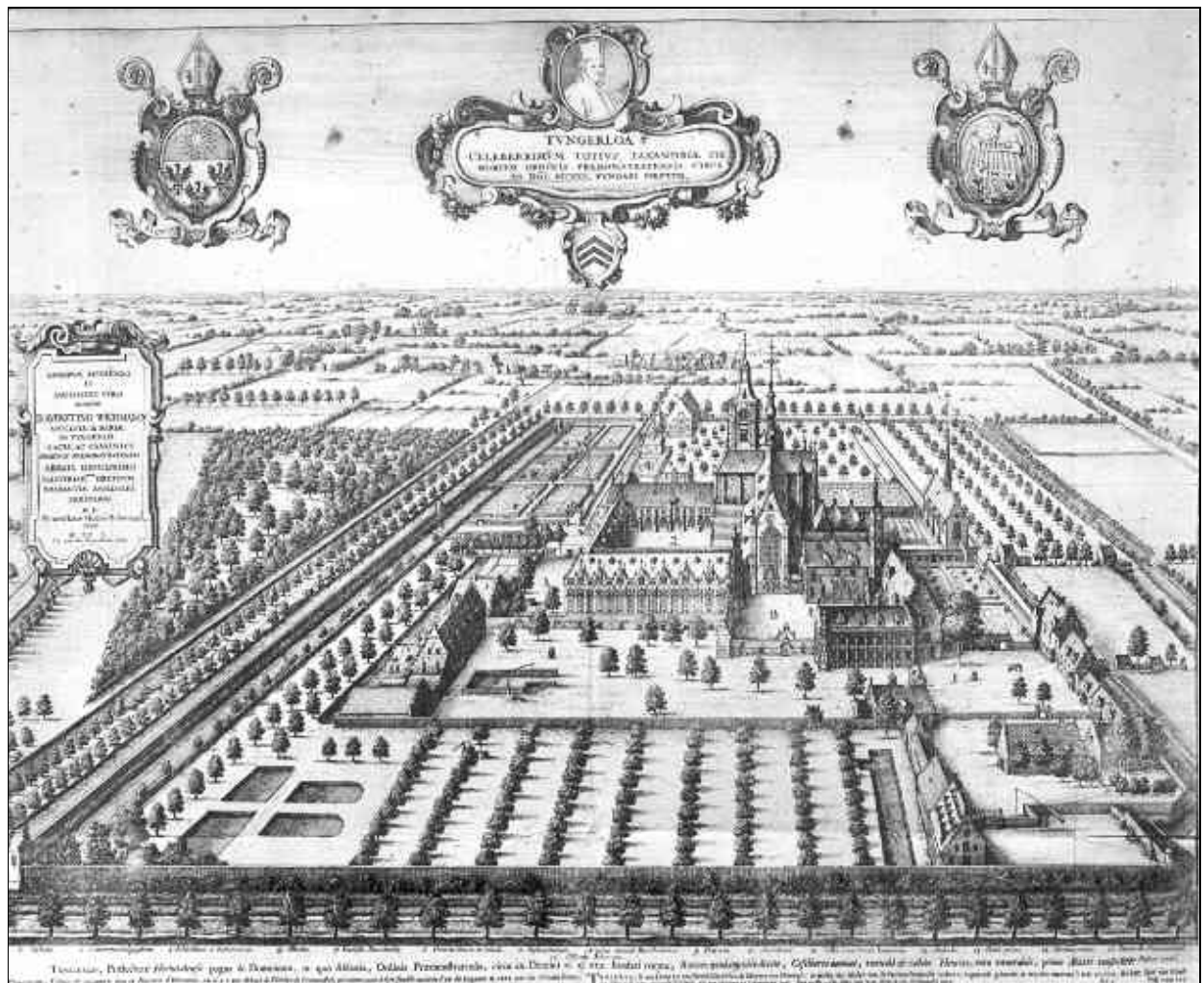
- a) rondom tuin en park vindt men muren, hoge hagen of grachten ter afsluiting van de buitenwereld;
- b) de (pand)hof of kloostergangtuin is omringd door galerijen of een lanenstelsel ten behoeve van bezinning en processies;
- c) de meeste kloostergemeenschappen streven ernaar zo min mogelijk afhankelijk te zijn van anderen (autarkie), zodat o.a. weilanden, akkers, moestuinen, boomgaarden, wijngaarden, visvijvers, begraafplaatsen, boerderijen, stalgebouwen, een brouwerij, een pomp(station) voor drinkwater, kassen, werkplaatsen etc. veelal tot een kloostercomplex behoren. Op een tekening van Jan de Beijer uit 1740 zien we bijvoorbeeld de wijnterrassen langs de Maas van de Minrebroeders van het Klooster Slavante bij Maastricht (afb. 1);
- d) voor de minder beschouwelijke ordes maken bloemrijke siertuinen, kruiswegstaties, Lourdesgrotten, kapellen, calvariebergen en dergelijke deel uit van een kloostertuin. De tuin met Lourdesgrot en kapel en kruiswegkapellen bij het Missiehuis Onze Lieve Vrouwe van Lourdes te Cadier en Keer is hier een goed voorbeeld van (afb. 2).

2. Kruiswegkapellen rondom de tuin van het Missiehuis Onze Lieve Vrouwe van Lourdes te Cadier en Keer.
Foto Bureau Oldenburgers Historische Tuinen, 2007

Wanneer we buitenplaatsen en kloostercomplexen met elkaar vergelijken blijkt er in architectonische zin eigenlijk niet zo heel veel verschil tussen beide te zijn. De bezittingen worden vaak als een bedrijf beheerd. In het geval van buitenplaatsen was dit in vroeger tijden zeker het geval op de grote landgoederen waarvan de buitenplaatsen deel uitmaakten. Veelal

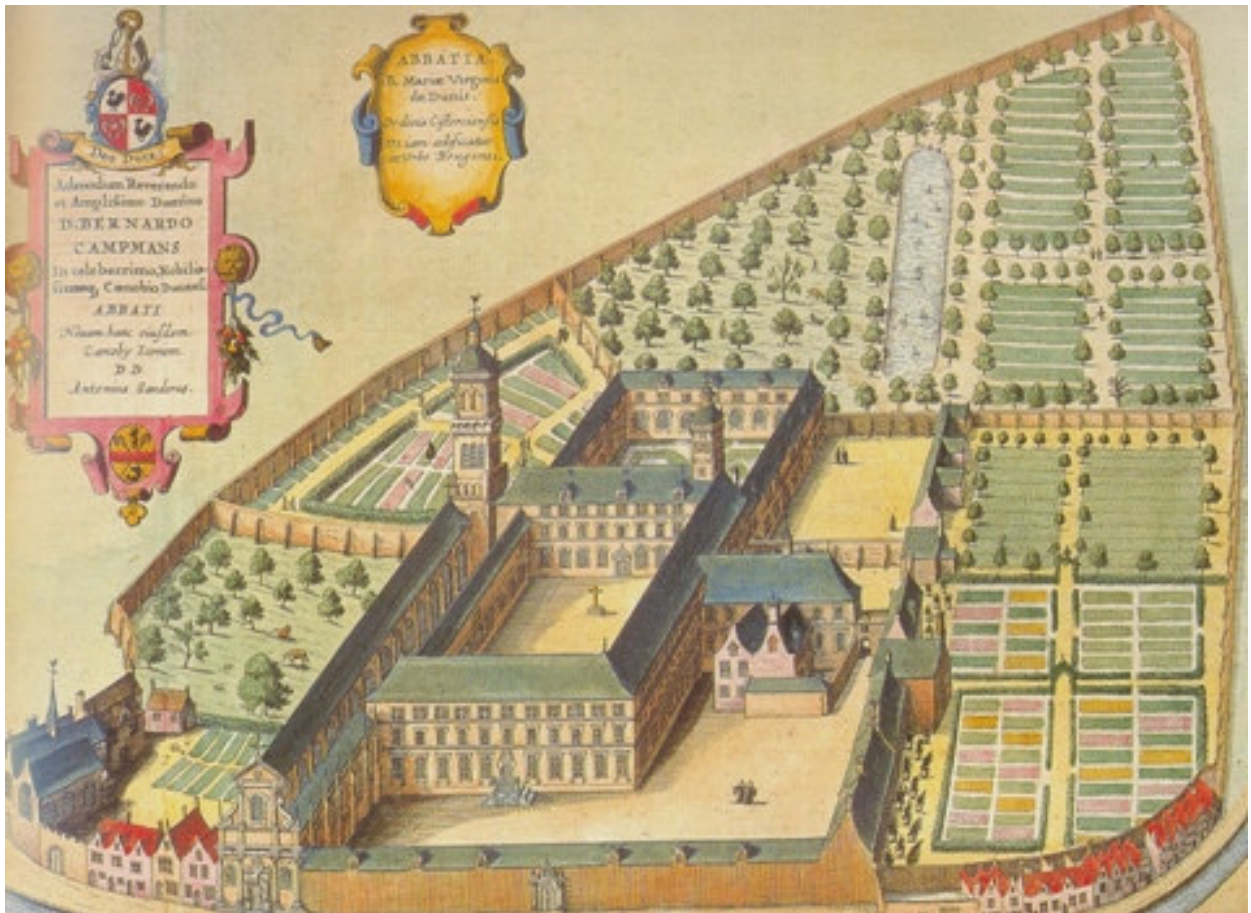
zijn de gronden in beide gevallen door muren, hekken, hagen of grachten omgeven. En zowel op buitenplaatsen als bij kloostercomplexen komen moestuinen, boomgaarden, begraafplaatsen, weilanden, akkers, soms wijngaarden, visvijvers en velerlei soorten van bijgebouwen voor. Religieuze symbolen en gebouwtjes in een kloosterpark zijn karakteristiek voor bepaalde kloosters en deze kunnen worden vergeleken met diverse tuinsieraden zoals koepeltjes, hermitages en tuinbeelden op buitenplaatsen. De pandhof, meestal grenzend aan of een onderdeel van het kloostergebouw, blijkt karakteristiek voor een klooster, hoewel er ook overeenkomsten bestaan met de binnenplaats van een kasteel of de cour van een buitenplaats. Een groot verschil is er wel in de verdeling van de gronden en de ligging ten opzichte van de hoofdgebouwen. Bij kloosters is er minder vaak sprake van één zichtas, die kloostergebouw en aangrenzende tuinen en parken in gelijke delen verdeelt, zoals dat vaak wel voorkomt bij buitenplaatsen vanaf het einde van de zeventiende eeuw tot heden.

3. De abdij van de Premonstratenzers te Tongerlo (Be), Uit: *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*, 1650

De zeventiende-eeuwse prenten van de Premonstratenzer abdij in Tongerlo (uit *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*, 1650) en van de Cisterciënzer abdij Ter Duinen bij Brugge (uit *Flandria Illustrata*, 1641) geven duidelijk nog een terreinindeling weer zoals die gebruikelijk was in de Renaissance (afb. 3 en 4). De gronden van klooster en tuinen zijn hier

wel in een kader gevat, maar hierbinnen is een vrij willekeurige ordening van tuinen, niet rechtstreeks georiënteerd op het midden van de gevels van kerk of klooster.

4. Cisterciënzer Abdij Ter Duinen bij Brugge (Be), uit *Flandria Illustrata*, 1641

Na de Alteratie (1578) werden er niet of nauwelijks meer nieuwe kloosters gebouwd in de Nederlanden. Wanneer kloosters wel werden geduld, was dat omdat ze dan niet onder de Staten Generaal vielen, maar een aparte status hadden, zoals in de vrije heerlijkheden Boxmeer, Gemert en Megen. Sint Catharinadal in Oosterhout stond onder bescherming van het Huis van Oranje. In de Franse tijd, maar vooral na circa 1850 wordt de stichting van kloosters in Nederland weer schoorvoetend toegestaan. We zien dat de tuinen en parken dan naast een meditatieve en nutsfunctie vaak ook een recreatieve en een decoratieve functie krijgen. Uit die jongste tijd stammen de recreatietuinen, kleurige bloementuinen, zoals in het Redemptoristenklooster in Wittem (afb.5), devotieparken en wandelparken. Het schilderij van Philip Sadée uit 1903 geeft een beeld van de recreatietuin van het Stella Maris-klooster te Maastricht, tot 2006 bewoond door de Zusters Ursulinen (afb. 6).

5. Siertuin van het klooster van de Redemptoristen te Wittem. Foto Bureau Oldenburgers Historische Tuinen, 2007

Waardering van kloostertuinen

Zoals vanaf 1978 de buitenplaatsen door de Commissie Buitenplaatsen van de Raad voor Cultuur zijn geïnventariseerd en in veel gevallen zijn voorgesteld tot rijksmonument, zo zouden eigenlijk ook de kloostercomplexen van rijkswege door een onafhankelijke commissie geïnventariseerd en gewaardeerd moeten worden. Dat is niet gebeurd maar gelukkig heeft de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR, www.knr.nl) zelf enige jaren geleden de inventarisatie ter hand genomen. Voor dit doel werd de Werkgroep Kloostertuinen ingesteld, die op verzoek van de KNR tuinen bezoekt en karakteriseert. De RACM heeft los van deze inventarisatie ook grote belangstelling voor de kloosters aan de dag gelegd en intussen zijn ruim veertig klooster- en kerkcomplexen en religieuze parken, zoals processieparken als rijksmonument aangewezen. Uit de redengevende omschrijvingen hiervan blijkt dat behalve historische structuren zoals muren, paden, lanen, grachten, vijvers en oude bomen ook typische kloosterkenmerken, zoals religieuze gebouwen en tuinornamenten bepalend zijn voor de waardering.

6. Recreatietuin van het Stella Maris Klooster van de Zusters Ursulinen te Maastricht. Philip Sadée, 1903. Part. Coll. Foto Kunsthandel Pieter Overduin

Sommige kloosters werden in de negentiende eeuw in een reeds bestaand landhuis of kasteel gevestigd. In die tuinen zijn vaak nog wel oude lanenstelsels te herkennen of heeft men zelfs te doen met een landschapspark van Zocher. Goede voorbeelden zijn de Missiezusters Franciscanessen van de heilige Antonius in de villa Semper Virens te Asten of het Norbertinessenklooster Sint Catharinadal in het kasteeltje 'De Blauwe kamer' te Oosterhout. Andere kloosters werden nieuw gebouwd door bekende architecten zoals P.J.H. Cuypers, A.J. Kropholler en Dom Hans van der Laan (Abdij St. Benedictusberg te Vaals) (afb. 7). Zij waren dan vaak ook verantwoordelijk voor de indeling van de tuinen.

We spreken de hoop uit dat alle kloosters die dat in architectonische zin verdienen wettelijk worden beschermd en dat de KNR als volgende stap, na de inventarisatie en in overleg met de overheid, een programma tot behoud van de kloostertuinen zal opstellen.

7. Deel van het trapeziumvormig lanenstelsel (voor processies) bij de abdij St. Benedictusberg te Vaals. Foto Bureau Oldenburgers Historische Tuinen, 2007

Foto's Bureau Gemeentearchief Maastricht; Bureau Oldenburgers Historische Tuinen; Kunsthandel Pieter Overduin.